

В. Л. Юшук,
заступник директора з науково-методичної роботи
Підгайцівського НВК «ЗОШ I–III ст. – гімназія» Луцького району Волинської області

Любомльський повіт Волинського воєводства в 1921–1939 рр.: історіографія та джерельна база проблеми

Аналізується стан досліджень та характер документальної бази, яка використана для написання наукової роботи з історії Любомльського повіту Волинського воєводства у міжвоєнний період. Простежується досягнення польської, радянської та сучасної української історіографії у висвітленні поставленої проблеми. Проаналізовано архівні документи та матеріали, які стали основою для написання дослідження з цієї теми.

Ключові слова: книга, газета, фонд, самоврядування, гміна, повіт, освіта, культура, Волинське воєводство, Любомльський повіт.

Yushchuk V. L. Luboml District of the Volyn Province in 1921–1939 Years: Historiography and Research Sources of Problem.

The state of scientific labours and character of documentary base which is used for writing of research on the history of Luboml district of the Volyn province in an interwar period is analysed. Achieving Polish, soviet and modern Ukrainian historiography is traced in lighting the problem. The archival documents and materials are analysed which became basis for writing of research on this theme.

Key words: book, newspaper, fund, self-government, gmina, povit, education, culture, Volyn voyevodstvo, Luboml povit.

Постановка наукової проблеми та її значення. У період розбудови громадянського суспільства в незалежній українській державі зростає інтерес дослідників до відтворення об'єктивної картини суспільно-політичних, соціально-економічних та освітньо-культурних процесів регіонального характеру. Вивчення системних змін на прикладі одного повіту є новим підходом і відображенням реалізації регіональної політики сучасної держави. Сутність та зміст зазначених процесів у міжвоєнний період в Любомльському повіті є відображенням причинно-наслідкових тенденцій політичного, економічного й соціально-культурного розвитку всього регіону.

Метою статті є спроба проаналізувати джерельну базу, а також дослідження радянської, сучасної української та польської історіографії, що стосуються суспільно-політичних, соціально-економічних та освітньо-культурних процесів у Любомльському повіті Волинського воєводства в міжвоєнний період.

Мета дослідження зумовила такі **завдання**: простежити проблемно-хронологічний принцип із поділом на радянську, польську й сучасну українську історичні наукові традиції; проаналізувати дослідження політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях у радянській історіографії; визначити концептуальні підходи досліджень щодо цієї теми сучасних українських істориків; розкрити основні принципи досліджень польських науковців; висвітлити й описати введені в науковий обіг нові архівні документи та матеріали.

Аналіз досліджень проблеми. Незважаючи на те, що питання суспільно-політичних, соціально-економічних та освітньо-культурних процесів на Волині в міжвоєнний період уже висвітлювалося польськими та українськими істориками, спеціальних досліджень по Любомльському повіту не маємо. Про наукові дослідження з цієї теми опосередковано йдеться у ряді статей українських науковців. У першу чергу слід наголосити на праці В. П. Футали, у якій міститься характеристика певного масиву літератури [30; 31]. Наукові дослідження польських істориків, що стосуються культурних процесів у Волинському воєводстві в міжвоєнний період, детально аналізує О. В. Разиграєв [25] та побіжно згадує Н. В. Кінд-Войтюк [7]. В узагальнюючих працях ряду науковців згадують окремі дослідження, дотичні до визначеної теми.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В основі аналізу історіографії досліджуваної теми лежить проблемно-хронологічний принцип із поділом на радянську, польську та сучасну українську історичні наукові традиції.

Спроби дослідження суспільно-політичних проблем західноукраїнських земель міжвоєнного періоду здійснювалися наприкінці 20-х – у 30-х рр. минулого століття. З-поміж них особливої уваги заслуговують праці українських і польських діячів, написані з різних, часом протилежних позицій, але насичені величезним фактичним матеріалом, який ми критично використали.

Після приєднання західноукраїнських земель до Союзу РСР проблема політичних, соціально-

економічних та культурних процесів на українських землях, які входили до складу Польщі в 1921–1939 рр., викликала особливе зацікавлення радянської історіографії. Так, уже з 1939 р. з'являється серія науково-пропагандистських публікацій, автори яких методом порівняльного аналізу висвітлювали антиукраїнську політику польських властей задля показу переваг соціалістичного способу життя, особливо у вирішенні національного питання [23; 29].

Інтенсивний процес відновлення досліджень політичних, соціально-економічних та культурних процесів, що відбувалися на західноукраїнських землях, розпочався в радянській історіографії тільки в період «хрущовської відлиги». Така тривала перерва у вивченні порушеної проблеми пояснюється передусім тим, що в роки війни й у післявоєнний сталінський період тема Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), у зв'язку зі знищенням її лідерів, замовчувалась. Аналізувати боротьбу трудящих проти національного гніту зі сторони польського режиму без керівної ролі комуністів суперечило панівній ідеології, тому новий період в історіографії цієї проблеми розпочинається з політичною реабілітацією КПЗУ. Відтоді основна роль у боротьбі за соціальне й національне визволення українців у Польщі належить Комуністичній партії Польщі (КПП) і КПЗУ. У 1959 р. з'явилася праця І. Д. Кундюби [11], у якій автор, розкриваючи передумови краху Другої Речі Посполитої, основною серед них назвав національний фактор. Однак акценти у вказаній роботі, вважаємо, розставлені досить однобоко і сконцентровані переважно на антирадянській діяльності польського режиму.

В радянській історіографії наприкінці 60-х рр. помітне місце зайняло академічне узагальнювальне видання УРСР «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі» [28], яке підготували вчені Інституту суспільних наук АН УРСР. У цій праці, написаній на основі марксистсько-ленінської методології з її класовим підходом до оцінки всіх явищ і подій минулого, розкрито соціальне й національно-політичне становище українців у Польщі через призму боротьби трудящих за своє визволення. Однак автори не змогли подати узагальнювальні дані, які допомогли б простежити тенденції в національній політиці Другої Речі Посполитої. Загальним недоліком цієї праці є також те, що національні аспекти здебільшого підмінялися соціальними.

Комплексним дослідженням, присвяченим аналізу національної політики урядів Другої Речі Посполитої та його впливу на різні сфери життя, є робота С. А. Макаручука «Етносоціальний розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях у період імперіалізму» [18]. Праця дає змогу висвітлити характер та динаміку внутрішньої політики Республіки Польща, проаналізувати її вплив на етносоціальні та національні процеси, простежити етнODEMOГРАФІЧНІ та соціально-економічні зміни на західноукраїнських землях.

Дослідники вивчали окремі аспекти національної політики Польщі, стан польсько-українських відносин та роль у них українських суспільно-політичних товариств [2; 3; 18], однак власне політика польської держави, зокрема національна, у Західній Україні була довгий час недослідженою.

Першою і вдалою, на нашу думку, спробою вивчення українського питання в політиці міжвоєнної Польщі є робота Ю. Ю. Сливки [27]. Автор підкреслює, що політика різних течій у правлячому таборі й польських угруповань щодо української меншини відрізнялася між собою лише методами. Заслуговує на увагу й сам принцип дослідження – аналізувати українське питання в контексті європейської історії. Вчений докладно проаналізував соціально-економічний, культурно-освітній та релігійний аспекти політики польських урядів.

І. К. Васюта в праці «Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939 рр.)» аналізує реформи польського уряду, які здійснювалися в західноукраїнському селі [3]. Незважаючи на ідеологічні нашарування, ця робота загалом дає змогу простежити аграрну політику польського уряду і є корисною для висвітлення її національної та колонізаційної складової частини.

Цілісний аналіз соціально-економічного становища, з властивою для радянської доби методологією дослідження, знаходимо і в Г. І. Ковальчака [8] та Р. Н. Оксенюка [21]. Багаті на фактологічний матеріал роботи дають змогу виокремити регіональні особливості Волині та Полісся не лише із загальнопольського, а й західноукраїнського контексту. Корисним є і запропонований авторами порівняльний аналіз економічного становища міжвоєнної Волині з довоєнним періодом, що допомагає простежити характер змін у сільському господарстві, промисловості й інших галузях господарства.

Відновлення незалежної української держави в 1991 р. стало поштовхом до концептуального переосмислення і спроб по-новому, об'єктивно розкрити складні сторінки вітчизняної історії. Дослідники намагалися проаналізувати внутрішню політику міжвоєнної Польщі в контексті суспільно-політичних рухів на західноукраїнських землях [1; 33; 35; 37]. У зв'язку з цим слід назвати книгу Б. М. Ступарика [26], яка становить певний інтерес тим, що в ній аналізується освітня політика польської влади в Західній Україні. Автор дослідив стан українського шкільництва в Польщі, його структуру, мережу педагогічних закладів, зміст і організацію навчання.

Упровадження нових методологій та зацікавлення новими аспектами недостатньо досліджуваних раніше тем зумовили появу низки нових розвідок. Зокрема, Я. М. Мартинюк вивчає діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування Волині в міжвоєнний період. Автор ґрунтовно аналізує діяльність самоуправ та простежує процеси становлення цих органів у Волинському воєводстві [19; 20].

Помітний внесок у дослідження суспільно-політичного становища краю зробив М. М. Кучерепа. У праці «Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік» глибоко проаналізовано її дії наприкінці 30-х рр. Дослідження допомагає простежити процес колонізації українців та зробити нові висновки. Також заслуговує на увагу розвідка М. М. Кучерепа «Етнотомографічні зміни у Волинському воєводстві 1921–1939 рр.», у якій автор аналізує демографічні процеси в повітах Волині, системно простежує релігійну та національну належність мешканців воєводства, визначає динаміку змін сільського та міського населення краю та їх вплив на соціально-економічні процеси. Ще одне дослідження М. М. Кучерепа – «Український православний з'їзд у Луцьку (1927 р.)» – становить інтерес для аналізу релігійного життя краю та дає змогу краще зрозуміти, у яких умовах перебувало тут православ'я в міжвоєнний період, і простежити релігійні процеси [12–14].

Дослідженню реформ у волинському селі присвячено роботи Я. М. Шабали. На основі докладного аналізу архівних джерел автор ґрунтовно висвітлює питання комасації [32]. Ще одна розвідка Я. М. Шабали [33] присвячена питанню польського осадництва на Волині в міжвоєнний період. Дослідник дає неупереджену оцінку цьому явищу, акцентує увагу на найбільш важливих аспектах: кількісному та якісному складі осадників, стані й характері їхніх господарств, їх впливу на господарсько-економічне та суспільно-політичне життя краю, наслідках польської колонізаційної політики.

Питання осадництва на Волині висвітлює і Г. Т. Панишко. Науковець характеризує процес створення осадів у краї, наводить низку цікавих кількісних та якісних характеристик [22].

В. І. Литвинюк у працях [15–17] простежує розвиток промислового виробництва, зовнішньої та внутрішньої торгівлі на міжвоєнній Волині. Ці дослідження дають можливість проаналізувати рівень розвитку промисловості, ремесла у воєводстві, простежити торгові шляхи та ринки збуту волинських товарів.

Т. М. Вісина аналізує кооперативний рух на Волині в міжвоєнний період. Дослідниця доказує, що в основі економічної політики Другої Речі Посполитої лежало національне підґрунтя: тому, що кооперація була однією з форм впливу українців на економічне й політичне життя краю, влада вдалася до ліквідації українського кооперативного руху [4].

Заслуговують на увагу дослідження А. Г. Шваба. У праці «Етнотомографічні процеси на Волині в 1920–1930-х роках у світлі національної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої» науковець докладно аналізує етнотомографічні процеси на Волині, зокрема тенденції розвитку кожної національної групи, простежує темпи кількісного приросту населення в повітах воєводства і як це

погіршило господарське становище та динаміку еміграційного руху з Волині [36]. А. Г. Шваб характеризує також вплив соціально-економічного розвитку на характер зайнятості населення Волині в міжвоєнний період. Проведені статистичні обчислення та висновки дослідника допомагають краще зрозуміти справжні причини зниження рівня промислового виробництва у 20–30-х рр. – і у воєводстві загалом, і в Любомльському повіті зокрема [35]. У статті «Передумови еміграції з Волині в 1920-х – 1930-х рр.» А. Г. Шваб, аналізуючи соціально-економічні процеси на Волині в цей період, стверджує, що низькі темпи економічного розвитку та спрямована політика влади стали основними причинами масової еміграції волинян [34].

Висвітленню різних аспектів церковно-релігійного та суспільно-політичного життя сприяли роботи Ю. В. Крамаря. У дослідженні «Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки» проаналізовано заходи владних органів щодо переходу місцевого православного населення на католицизм. Зокрема, автор стверджує, що здебільшого селянам за зміну віри місцева влада обіцяла додатковий наділ землі під час парцеляції, звільнення від податків, надання грошової допомоги, ліквідацію боргів. Дослідник відзначає, що посилення колонізаційного тиску в усіх сферах суспільно-політичного життя Волині наприкінці 30-х рр. призвело до різкого загострення українсько-польських відносин у регіоні та вилилось у драматичні події у відносинах між двома народами в роки Другої світової війни [10].

Суспільно-політичне життя в західноукраїнських землях міжвоєнного періоду досліджували і вчені української діаспори, зокрема Т. Гунчак [5] і В. Косик [9]. Для цих праць характерний погляд на міжвоєнну історію Західної України в загальноєвропейському контексті. Саме такий підхід вигідно вирізняє роботи згаданих авторів діаспори від переважної більшості досліджень радянських істориків. Однак недостатність джерельної бази, яка містилася переважно в українських архівах, не давала можливості повною мірою проаналізувати внутрішню політику Польщі напередодні Другої світової війни.

Багато аспектів пов'язаних із досліджуваною проблемою, висвітлено в польській історіографії. Великий фактологічний матеріал знаходимо в роботах 1930-х рр.

Аналіз політичних, соціально-економічних та культурних процесів, що відбувалися у Волинському воєводстві в міжвоєнний період, проводить Й. Волошиновський [34]. Книга містить багато статистичних матеріалів, які допомагають простежити зміни в різних сферах життя воєводства загалом та Любомльського повіту зокрема.

Цінною є також робота Б. Доманського «Любомльський повіт», яка опублікована в Любомлі у 1936 р. [41]. Автор структуровано, на основі

статистичних матеріалів, докладно описує й аналізує суспільно-політичні та культурні процеси на Любомльщині в міжвоєнний період. У праці акцентується увага на діяльності органів місцевого самоврядування та економіці повіту. Робота дає змогу простежити процес польського державного будівництва на терені окремо взятого повіту.

Оцінку національної політики польської влади знаходимо у книзі невідомих нам авторів «Програма винародовлення Українців і Білорусинів в Польщі», яка вийшла друком українською мовою у 1937 р. [24]. Ця праця – своєрідна рецензія на книгу ендецького ідеолога Є. Гертиха [42], яка стала узагальненням діяльності польських властей в етнічно українських землях у 1918–1932 рр., а також новітньою програмою національної асиміляції меншин. У праці українських авторів критично проаналізовано відносини між українцями та білорусами, з одного боку, і польською владою – з іншого, а також указано на негативний вплив шовіністичної політики правлячих кіл на всі сфери суспільно-політичного життя держави.

Проблематику обраної нами теми висвітлено в розвідках та спогадах очевидців, які з'явилися друком після падіння Другої Речі Посполитої. Першими історичними дослідженнями, у яких здійснено спробу розкрити механізм національної політики Польщі, є праці відомих політичних діячів того часу. Такою, що заслуговує на особливу увагу, є книга колишнього редактора часопису «Діло» І. Кедрина-Рудницького, який створив цілісний нарис політичного устрою Другої Речі Посполитої, з'ясував місце в його розвитку питання українців [6]. Його ґрунтовна монографія, видана в умовах німецької окупації у Кракові в 1941 р., докладно аналізує контрверсійність дій польських правлячих кіл, окремих партій і таборів в українському питанні. Головним недоліком цієї праці вважаємо те, що вона написана на основі особистих спостережень автора та емоційно аналізує події, має науково-популярний характер.

Книга С. Мацкевича (Цата) [45] містить низку матеріалів, які на сьогодні є втраченими. Перебуваючи в керівництві польського консервативного руху, С. Мацкевич (Цат) був не лише свідком, а й учасником описаних подій, а тому його книга становить значну джерелознавчу цінність.

С. Папроцький як чільний представник державного апарату влади Другої Речі Посполитої у праці «Українське питання» [50] прагнув виправдати політику польських урядів, намагаючися доказати, що вона не ставила за мету національну асиміляцію українців.

Притаманний вищезгаданим розвідкам публіцистичний характер і певний суб'єктивізм зумовлені прагненням авторів обґрунтувати своє бачення історичних подій. Особливості вказаних праць вимагають застосування критичного підходу і певного корегування з огляду на світоглядні позиції їх авторів. Однак значний фактичний матеріал, поданий ними, дає змогу повніше відтворити тодішні події.

Значний масив інформації, пов'язаний із різними аспектами дослідження, знаходимо в сучасній польській історіографії. Це пояснюється порівняно меншим ідеологічним тиском щодо трактування історичних подій та більшими можливостями доступу до архівних джерел. Так, В. Побуг-Маліновський у «Новітній політичній історії Польщі» здійснив найповніший на той час виклад історії Другої Речі Посполитої, особливо політики урядового табору Ю. Пілсудського, прихильником якого він був. Низка висловлювань автора стали визначальними для концептуального осмислення цих явищ польською історіографією наступних років. Серед них, зокрема, теза В. Побуга-Маліновського про те, що українці в Польщі мали кращі можливості національного розвитку порівняно з українцями Радянської України [51, с. 537–538].

Зі спеціальних історичних досліджень цінною є праця А. Хойновського [40], у якій ґрунтовно й неупереджено, на основі значного фактажу, розкрито комплекс проблем, які стосуються національної політики Польщі. Учений дійшов висновку, що в умовах територіальної структури, соціальної та економічної ситуації Другої Речі Посполитої шанси на врегулювання національних антагонізмів у державі були мінімальними. Водночас дослідник слушно зауважує, що це не знімало відповідальності з керівників міжвоєнної Польщі за недооцінку значущості української проблеми.

Важливу роль для вивчення українського питання в міжвоєнній Польщі мають монографії Р. Тожецького [56–58]. Провідний польський спеціаліст в українській проблематиці визнає, що політика Польщі щодо української меншини напередодні Другої світової війни була непродумана й авантюристка [58].

Низка монографій польських авторів присвячена окремим проблемам, пов'язаним із темою нашого дослідження. Я. Стобняк-Смогоржевська розкрила особливості військового осадництва в Західній Україні. У цій праці простежено динаміку створення військових осадів та наведено низку цікавих статистичних даних, зокрема, тих, які стосуються Любомльського повіту [52, с. 334].

В. Менджецький та Я. Кенсік порушили проблему реалізації політичного експерименту воєводи Г. Юзевського на Волині [44; 46]. Праця В. Менджецького була першою в цьому напрямку спробою дослідити реалізацію політики так званої «польсько-української співпраці» у Волинському воєводстві. Її недоліком вважаємо те, що вона написана в основному на матеріалах преси. Я. Кенсік значно розширив джерельну базу, ввів у науковий обіг невідомі архівні матеріали. Визнаючи факт, що політичний експеримент Г. Юзевського проводився лише в інтересах польської держави, він через ті чи інші причини замовчує його негативні наслідки для українського

населення, що полягали, передусім, у розділенні його за етнічно-територіальною ознакою.

В. Менджецький у 2005 р. видав книгу «Польська інтелігенція на Волині в міжвоєнний період», у якій докладно аналізує розбудову життя польського населення у Волинському воєводстві з його здобутками та проблемами [47].

М. Папежинська-Турек зосередила увагу на дослідженні проблем ставлення польської влади до православної церкви й намагання перетворити її в інструмент асиміляційної політики [49].

Тією чи іншою мірою окремі аспекти досліджуваної теми побіжно аналізували А. Айненкель [38], В. Міхович [48], Г. і Т. Єндруцаки [43], П. Вечоркевич [59], Є. Томашевський [53–55], А. Хойновський [40] та ін. Цінність праць польських учених полягає в тому, що в них наведено мало відомі українським історикам документи й матеріали польських центральних архівів.

Підсумовуючи огляд історіографії, слід підкреслити, що увага дослідників в основному зосереджувалася на політичних, соціально-економічних та культурних процесах західноукраїнських земель загалом чи Волинського воєводства зокрема, але не простежувалися ці процеси на прикладі окремо взятого повіту. Саме тому обрана тема потребує спеціального історичного дослідження.

Одним із найважливіших своїх завдань ми вважали пошук, виявлення і введення в науковий обіг нових архівних документів та матеріалів.

Джерельну базу дослідження склали насамперед неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Державних архівів Волинської, Львівської, Тернопільської областей, Державного архіву в Любліні.

Під час написання наукової роботи використано матеріали Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), зокрема документи фонду «Президія Ради Міністрів Польщі в м. Варшаві (1918–1939 рр.)». Значний інтерес становлять програми засідань президії Ради Міністрів Польщі за 1936–1937 рр., звіт волинського воєводи, тези міністра військових справ генерала Т. Каспжицького «Про національну політику Польщі в Галичині й на Волині» (1938 р.), урядове листування про умови еміграції національних меншин до Південної Америки, а також біографії відомих польських державних діячів.

Велику наукову цінність для написання дослідження становили фонди Державного архіву Волинської області, зокрема: «Волинське воєводське управління», «Волинське окружне земельне управління», «Волинське воєводське управління державної поліції», «Кураторіум Волинського шкільного округу», «Луцьке повітове староство», «Любомльське повітове староство», «Любомльське повітове земельне управління».

Матеріали фонду «Волинське воєводське управління» дають необхідне уявлення про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування

в Любомльському повіті, а також дають змогу проаналізувати соціальну, освітню та національну структуру їх особового складу. На особливу увагу заслуговують справи з фонду «Волинське воєводське управління», у якій міститься інформація про суспільно-політичну ситуацію у воєводстві та повіті станом на 1934 р. із додатками. Зокрема, завдяки цим матеріалам можна проаналізувати хід і результати виборів до органів місцевого самоврядування, які відбулися того року, та інші статистичні дані.

Інформацію про економічне й суспільно-політичне життя міста Любомля можна отримати, аналізуючи протоколи засідань місцевого магістрату.

Любомльщина в міжвоєнний період була аграрним краєм, і тому надзвичайно важливим для розгляду є питання аграрної структури повіту. Вивчити його дають змогу матеріали фонду «Волинське воєводське управління». Зокрема, там наведено схеми структури господарств, розораності ґрунтів, площ посівів та врожайності, надоїв молока, цін на зерно; наведено інформацію про створення господарств військових та цивільних осадників, а також список найважливіших законів і постанов уряду Другої Речі Посполитої щодо реформ сільського господарства. Достатньо цікавою є в цьому ж фонді інформація про проведення меліорації ґрунтів у повіті. Містяться документи про динаміку, загальну вартість та форми проведення осушення земель.

Значну цінність мають матеріали виступів любомльського старости на воєводських з'їздах, оскільки в них простежується характер змін у різних галузях економіки повіту, подано цікаву статистичну інформацію.

Вивчити програмні засади партії «Сельроб-єдність», проаналізувати її діяльність, визначити структуру розміщення осередків цієї політичної організації та простежити її вплив на суспільне й господарське життя повіту дають змогу матеріали фонду «Волинське воєводське управління».

У фонді «Волинське окружне земельне управління» містяться документи, які дають можливість повно охарактеризувати процес комасації ґрунтів у повіті. Тут наведено списки сіл Любомльщини, де було проведено комасації, та вміщено іншу цікаву статистичну інформацію.

Великий інтерес становлять матеріали фонду «Волинське воєводське управління державної поліції», доступ до яких донедавна був обмежений. Ідеться про інформацію службовців поліції, діяльність осередків МОДР (Міжнародної організації допомоги революціонерам) та КПЗУ на Любомльщині. Завдяки цим матеріалам є можливість проаналізувати діяльність цих партій та довідатися про їхню структуру, форми й методи роботи. Для продовження аналізу діяльності політичних партій на Любомльщині використано архівні матеріали про роботу в повіті УСО (Українське селянське об'єднання) та «Сельроб-єдності».

Фонд «Волинське воєводське управління державної поліції» дає змогу простежити становлення та діяльність на Любомльщині Команди державної поліції. Цікавою є інформація, яку можна почерпнути з протоколів перевірки відділків поліції в повіті. Користуючись цими матеріалами, можна простежити динаміку створення мережі відділків, ознайомитись із формами та методами діяльності цих органів.

Із матеріалів фонду «Кураторіум Волинського шкільного округу» можна дізнатися про повноваження, структуру й освітню діяльність цієї інституції. Тут міститься інформація про відкриття нових шкіл й інших навчальних закладів, які перебували під опікою цього органу, а також документи, завдяки яким можна простежити динаміку розвитку освіти в повіті.

Матеріали фонду «Луцьке повітове староство» допомагають скласти порівняльну характеристику розвитку повітів воєводства, а також простежити зв'язки між адміністративними одиницями Волині.

У фонді «Любомльське повітове староство» містяться матеріали соціального, господарського та культурно-освітнього характеру, які стосуються лише Любомльського повіту. Це, зокрема, ситуативні звіти староства початку 20-х рр. Матеріали дають змогу сформулювати уявлення про стан в економіці та соціально-побутовій сфері Любомльщини того часу. Староста повіту докладно аналізує процес становлення нової влади та формування владних структурних підрозділів у повіті. У цьому фонді містяться матеріали, які дають можливість докладно вивчити процес реформування на селі. Це й описи парцеляції земель в різних маєтках, і нагляд з боку адміністрації та фінансової підтримки населення. На основі наявних матеріалів можна докладно проаналізувати всі процеси, пов'язані з фінансами, будівництвом, освітою, комунікаціями, діяльністю органів самоврядування в Любомльському повіті.

Завдяки фонду «Любомльське повітове земельне управління» можна прослідкувати всі земельні процеси, які відбувалися у повіті в міжвоєнний період. Тут містяться справи про комасацію земель у селах Любомльщини. Як приклад – фрагмент справи про комасацію у селі Скиби Любомльської гміни, початої 15 червня 1925 р. і закінченої 14 червня 1928-го. Докладний аналіз таких справ дає змогу простежити динаміку реформування на селі й вивчити настрої та ставлення місцевого населення до змін, що проводила влада.

Особливе значення для вивчення політики польських властей у західноукраїнських землях у досліджуваній період мають документи з фонду «Львівське воєводське управління», які містяться в Державному архіві Львівської області. Вони відображають настрої українського населення в Західній Україні та суспільно-політичну діяльність осередків місцевих партій і громадських об'єднань. Слід зазначити, що цей фонд не обмежується

матеріалами Львівського воєводства, а містять цінні документи з Волинського.

У фонді «Кременецький повітовий відділ самоуправління» Державного архіву Тернопільської області зберігаються матеріали, які характеризують стан ремесла на Волині, у тому числі в Любомльському повіті.

Значний науковий інтерес становлять фонди Державного архіву в Любліні, зокрема «Промислово-торгова палата» та «Люблінське воєводське управління 1919–1939 рр.».

У першому містяться матеріали, які можна використати для аналізу промисловості та торгівлі Любомльського повіту. Завдяки їм можна простежити динаміку збільшення кількості приватних підприємств різних напрямів діяльності на Любомльщині в міжвоєнний період.

Для кращого й докладнішого вивчення діяльності партії «Сельроб-єдність» можна використати матеріали фонду «Люблінське воєводське управління 1919–1939 рр.».

Проблеми, порушені в дослідженні, відобразились у збірниках документів і матеріалів. Серед них слід відзначити збірник, підготовлений і виданий у Львові. Він присвячений входженню Західної України в Українську РСР у 1939 р. і складається з двох частин по 432 сторінки кожна. На думку упорядників, зібрані документи мали розкрити революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях, діяльність КПЗУ зі згуртування трудящих у єдиний антифашистський фронт. Незважаючи на багатий фактичний матеріал, збірник має низку недоліків: схематизм, спрощеність і односторонність у доборі матеріалів, що пояснюється насамперед умовами жорсткого ідеологічного контролю, який існував у СРСР.

Важливим матеріалом для вивчення суспільного, господарського й культурного життя Любомльського повіту є преса, періодичні та неперіодичні видання. У роботі ми використали: «Głos Wołyński», «Dziennik Wojewódzki», «Wołyń», «Gazeta Kresowa», «Ziemia Wołyńska», «Wołyńskie Wiadomości Techniczne», «Skiba», «Архіви України», «Волинське слово», «Волинський господар».

Джерела, які ми використовували, забезпечили об'єктивність. Архівні матеріали, збірники документів та періодика допомогли простежити особливості суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, які відбувалися на теренах Любомльського повіту в міжвоєнний період.

Висновки та перспективи дослідження. В українській та польській історіографії є достатня кількість праць, які всесторонньо аналізують питання життя Західної України загалом та Волинського воєводства міжвоєнного періоду зокрема, проте немає робіт, які комплексно висвітлюють ці процеси на прикладі Любомльського повіту.

Проблемам соціально-економічного й політичного розвитку Волині в міжвоєнний період присвячено праці багатьох істориків радянської епохи. Хоча більшість із них дотримувалась ортодоксальної схеми висвітлення

подій, однак значний масив цих робіт подає цінний фактичний матеріал, який є джерельним підґрунтям для досліджуваної теми. До таких належать роботи Р. Н. Оксенюка, Г. І. Ковальчака, І. Д. Кундюби, С. А. Макаря, Ю. Ю. Сливки й ін.

Новий етап дослідження міжвоєнного минулого Волині та Любомльщини розпочався із проголошенням незалежності України. За ці роки українська історична наука поповнилася значною кількістю монографій, наукових статей та дисертацій, які розкривають суспільству маловідомі сторінки історії нашого краю в період між двома світовими війнами. Цінними для висвітлення цієї теми є дослідження М. М. Кучерепа, Ю. В. Крамаря, Я. М. Шабали, А. Г. Шваба, Я. М. Мартинюк, у яких автори аналізують різні процеси, які відбувалися в повітах Волинського воєводства: М. М. Кучерепа та Ю. В. Крамар аналізують державну, національну і релігійну політику; Я. М. Шабала характеризує земельну реформу; А. Г. Шваб досліджує економічні, етнонаціональні та міграційні процеси; Я. М. Мартинюк вивчає діяльність органів місцевого самоврядування.

Слід відзначити праці польських істориків В. Менджецького, Я. Стобняк-Смогоржевської, Й. Волошиновського, у яких проаналізовано низку процесів, зокрема, у Любомльському повіті. Так, В. Менджецький торкається різних аспектів життя Волинського воєводства – і економічних, і політичних,

і соціально-культурних; Я. Стобняк-Смогоржевська простежує питання військового осадництва в Західній Україні; Й. Волошиновський подає низку статистичних матеріалів із різних сфер життя волинських повітів.

Для об'єктивного та всебічного дослідження поставленої проблеми ми використали низку джерел. В архівах зберігаються документи та матеріали, завдяки яким можна простежити навіть ті процеси, які належно не відображені в українській чи польській історіографії. Становлять інтерес у цьому плані фонди Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Державних архівів Волинської, Львівської, Тернопільської областей та Державного архіву в Любліні.

Важливим джерелом для автора стали також збірники документів і матеріалів, робота з якими дала змогу ґрунтовніше дослідити порушену проблему.

Цікавим матеріалом для аналізу соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, які відбувались у Любомльському повіті, є преса, періодичні й неперіодичні видання.

Ця тема вимагає подальших досліджень, а саме: потрібно більш детально проаналізувати праці вчених української діаспори, вивчити динаміку появи досліджень у радянській історіографії, простежити появу друкованих засобів масової інформації, що виходили на Волині в означений період, та вивчити їх матеріали, окреслити архівні перспективи дослідження.

Література

1. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні. Чернівці, 1995. 114 с.
2. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1971. 224 с.
3. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939 рр.). Львів: Вища шк., 1978. 190 с.
4. Вісина Т. М. Ліквідація українського кооперативного руху на Волині в 30-х роках ХХ ст. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2001. № 5. С. 156–160.
5. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
6. Кедрин І. Номо політікус. Причини упадку Польщі. Краків, 1940. 297 с.
7. Кінд-Войтюк Н. В. Музеезнавчі дослідження та пам'яткоохоронна робота на Волині у 1920–1930-х рр. у польській історіографії. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2011. № 10. С. 137–142.
8. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наук. думка, 1988. 247 с.
9. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 657 с.
10. Крамар Ю. В. Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2001. № 5. С. 127–131.
11. Кундюба І. Д. Исторические предпосылки краха панской Польши (1939). Киев: Университетиздат, 1959. 117 с.
12. Кучерепа М. Етнодемографічні зміни у Волинському воєводстві 1921–1939 рр. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2000. № 3. С. 97–106.
13. Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік. *Літопис Волині.* 2003. Ч. 2. С. 86–101.
14. Кучерепа М. Український православний з'їзд у Луцьку (1927 р.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: матеріали ХХVI Волин. обл. наук. іст.-краєзнав. конф. Вип. 26.* Луцьк, 2007. С. 97–101.
15. Литвинюк В. Розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.). *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 1998. № 1. С. 54–56.
16. Литвинюк В. Розвиток промислового виробництва у Волинському воєводстві в 1921–1939 роках. *Зб. навч.-методич. матеріалів і наук. статей ВДУ ім. Лесі Українки.* Луцьк, 1999. С. 91–99.
17. Литвинюк В. Розвиток ремесла у Волинському воєводстві у 1921–1939 рр. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2000. № 3. С. 79–82.
18. Макарячук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища шк., 1983. 253 с.
19. Мартинюк Я. Міське і територіальне самоврядування та органи державної влади Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 1998. № 1. С. 50–53.
20. Мартинюк Я. М. Діяльність органів самоврядування на Волині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 2000. № 1. С. 59–63.
21. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939). Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1970. 275 с.
22. Панишко Г. Осадництво як засіб проведення земельної реформи на Волині урядом Другої Речі Посполитої. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки.* 1997. № 2. С. 48–50.

23. Премислер І. М. Революційна боротьба проти польського панування в Західній Україні (1920–1939 рр.). *Західна Україна*. Київ, 1940. С. 83–95.
24. Програма винародовлення Українців і Білорусинів в Польщі. Львів: Б-ка УНО, 1937. 293 с.
25. Разиграев О. В. Державна поліція в Західній Волині у 1919–1926 рр.: польська історіографія проблеми: (посткомуністичний етап). *Минуле і сучасне Волині та Полісся*: Володимир-Волинський в історії України і Волині: матеріали XXXII Міжнар. наук. практ. іст.-краєзн. конф., присвяч. 70-річчю Волинської обл., 810-й річниці заснування Волинсько-Галицького князівства, 685-й річниці надання місту Володимир-Волинську магдебурзького права, м. Володимир-Волинський, 12 черв. 2009 року: наук. зб. Луцьк: Пульс, 2009. Вип. 32. С. 257–260.
26. Ступарик Б. Національна школа: витоки становлення. Івано-Франківськ, 1992. 190 с.
27. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наук. думка, 1985. 270 с.
28. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1968. 802 с.
29. Трайнин Н. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. Москва: Соцгиз, 1939. 80 с.
30. Футала В. П. Суспільно-політичне життя Західної України у 1920–1930-х рр.: стан і перспективи дослідження. *Укр. іст. журн.* 2008. № 5. С. 195–210.
31. Футала В. П. Історіографія жіночого руху Західної України 20–30-х рр. XX ст. *Історичні студії Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2012. Вип. 7. С. 53–59.
32. Шабала Я. Реорганізація земельного устрою у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. Комасація. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки*. 1997. № 3. С. 50–54.
33. Шабала Я., Франчук Є. Польське осадництво на Волині у 20–30-х роках XX ст. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки*. 1997. № 2. С. 44–48.
34. Шваб А. Г. Передумови еміграції з Волині 1920-х – 1930-х рр. *Питання історії Нового та Новітнього часу*: зб. наук. ст. Чернівці, 1995. Вип. 4. Ч. 1. С. 57–65.
35. Шваб А. Г. Вплив соціально-економічного розвитку на характер зайнятості населення Волині в міжвоєнний період. *Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. статей іст. ф-ту*. Луцьк, 1998. Вип. 3. С. 100–108.
36. Шваб А. Етнодемографічні процеси на Волині в 1920–1930-х роках у світлі національної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої. *Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки: Іст. науки*. 1999. № 5. С. 86–91.
37. Швагуляк М. М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: міжвідом. зб. наук. пр. Вип. 1. Київ: Наук. думка, 1993. С. 143–172.
38. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1980. 724 s.
39. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 262 s.
40. Chojnowski A. Ukraina. Warszawa: TRIO, 1997. 233 s.
41. Domański B. Powiat Lubomelski. Luboml, 1936. 147 s.
42. Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932. 318 s.
43. Jedruszczak H., Jedruszczak T. Ostatnie lata Drugiej Rzeczypospolitej. 1935–1939. Warszawa: Książka i Wiedza, 1970. 422 s.
44. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. 214 s.
45. Mackiewicz S. (Cat). Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r. Łódź, 1941. 318 s.
46. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 202 s.
47. Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym. Warszawa: Neriton, 2005. 280 s.
48. Michowicz W. Problemy mniejszości narodowych. *Polska odrodzona 1918–1939. Państwo–społeczeństwo–kultura*. Warszawa, 1988. S. 285–306.
49. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe. 365 s.
50. Paprocki S. Kwestia ukraińska. Londyn: In-t Bliskiego i Środkowego Wschodu «Reduta», 1949. 32 s.
51. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945. Londyn, 1956. T. 2. Cz. 1. 665 s.
52. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945. Warszawa: In-t studiów politycznych PAN. Oficyna Wydawnicza Rytm, 2003. 419 s.
53. Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku. Warszawa: Spotkania, 1991. 56 s.
54. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 223 s.
55. Tomaszewski J. Rzeczypospolita wielu narodów. Warszawa: Czytelnik, 1985. 287 s.
56. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945). Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. 375 s.
57. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1989. 468 s.
58. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 1993. 350 s.
59. Wieczorkiewicz P. Ostatnie lata Polski niepodległej. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1991. 80 s.
60. Wołoszynowski J. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów. T. 1. Łuck, 1929. 249 s.